

УДК 371.3: 494.3
DOI: 10.35254/bhu/2021.58.32

Кенжешев К. Д.,
К. Карасаев атындагы БМУ

ЖОГОРКУ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫН КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ КОМПЕТЕНЦИЯЛАР ЖАНА АНДА ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН РОЛУ

Кыскача мазмуну

Орто мектептердин жогорку класстарынын окуучуларына кыргыз адабияты сабагы бир нече компетенцияны калыптандырууга тийиш болсо, макалада ошол сабактар окутууда этнопедагогиканын ролу кепке алынат. Ал туура иштелсе окуучулар алчу билимдин парадигмасын түзүү менен бирге бир катар коомдук-социалдык маселелерди чечет. Азыр орто мектептер үчүн адабий билим берүүдө этнопедагогиканын ролу эске алынбай жатканы, ал окуучуларды турмушка тарбиялоодо маанилүү кызмат аткараса кыргыз балдарынын социалдык-маданий компетенциялары туура калыптанбай калышы мүмкүн экени да макалада сөз болот. Аны кыргыз адабиятын окутуу аркылуу ишке тарбиялоонун парадигмасын түзүү боюнча сунуштар макалада берилет. Аны түзүүдө жана окуу процессинде этнопедагогикалык мазмунда жүзөгө ашырууда компетенцияларды калыптандырууга тийгизчү таасири практикалык иштерге байланыштырылып каралат.

Түйүндүү сөздөр: адабият сабагы, элдик педагогика, этнопедагогикалык билим берүү, этномаданий түшүнүктөр, жогорку класстын маданий компетенциялары, социалдык-инсандык компетенциялары, мамлекеттик стандарт, предметтик стандарт, окуу план.

КОМПЕТЕНЦИИ ФОРМИРУЮЩИЕ ПРЕДМЕТ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ И РОЛЬ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ЭТОМ

Аннотация

В статье рассматривается роль этнопедагогике в формировании компетенций при изучении предмета «Кыргызская литература» в старших классах. При правильном исследовании этнопедагогика решает ряд социальных проблем, создавая парадигму знаний, которые могут усвоить учащиеся. Автором также отмечается, что, к сожалению, роль этнопедагогике в литературном образовании учащихся средней школы не учитывается должным образом. Как считает автор если этнопедагогика не будет играть важную роль в образовании учащихся, то социокультурные компетенции кыргызских детей могут быть не сформированы. Автор предлагает создать парадигмы этнопедагогике и ее реализацию через преподавание кыргызской литературы.

Ключевые слова: урок литературы, народная педагогика, этнопедагогическое образование, этнокультурные понятия, культурные компетенции в старших классах, социально-личностные компетенции, государственный стандарт, предметный стандарт, учебный план.

COMPETENCIES THAT FORM THE SUBJECT OF KYRGYZ LITERATURE IN HIGH SCHOOL AND THE ROLE OF ETHNOPEDAGOGICS IN IT

Abstract

This article examines the competencies that the subject of Kyrgyz literature forms in high schools and the role of ethno-pedagogy in it. When properly approached, it addresses a number of social problems by creating a paradigm of knowledge that students can learn. It is also noted that the role of ethno-pedagogy in literature education for high school is overlooked, and if it does not play an important role in the education of students, the socio-cultural competencies of Kyrgyz children may not be properly formed. Suggestions for creating a paradigm for its implementation through the teaching of Kyrgyz literature are offered. The impact on the formation of competencies in its formation and implementation in the educational process in the ethno-pedagogical content is considered in connection with practical work.

Key words: *literature lesson, folk pedagogy, ethnopedagogical education, ethnocultural concepts, cultural competencies in high school, social and personal competencies, state standard, subject standard, curriculum.*

Дүйнөлүк билим берүү системасы менен Кыргызстандагы окутуу жумуштары мазмундук жактан айкалышмайын өлкөнүн экономикасы, коомдук-социалдык турмушу жаңы нукка өтүшү кыйын. Бирок ага умтулуу менен өлкө өзүнүн улуттук белгилерин жоготуп жиберүүсү акылга сыйбаган көрүнүш болуп эсептелет. Ырас, азыр бардык сабактарды окутуу билим берүүнүн дүйнөлүк стандартына жакындаштырылып бара жатканы баарыбызга белгилүү болсо да, аны кабыл алуу менен улуттун иденттүүлүгүнө зыян келтирбей турган кырдаалды түзүү керектигин эч ким тана албайт. Анткени кандай билим болбосун анын мазмуну жергиликтүү инсандын кызыкчылыктары менен аныкталып, анын коомдук-социалдык керектөөсүн канааттандыруу мүмкүнчүлүгүнө жараша чечиле турганын эсепке алсак, Кыргызстанда да мындай жол-жобо мыйзамдуу иштеши керек. Кыргыз элинин кызыкчылыгын көздөгөн андай критерийлерди бир гана этнопедагогикалык негизде окутуу менен ишке ашырууга болот. Аны сапаттуу аткаруу үчүн биз кыргыз адабияты сабагына таянуу маанилүү деп эсептеп, жарандык чөйрөгө таасири канчалык экендигин тез арада текшерүү максатында орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларына өтүлгөн сабактарды өзүнчө бөлүп, кээ бир жактарын толуктоо менен өлкө боюнча бардык билим берүү системасына сунуштоо зарылдыгы бул иштин алдында турат. [5, 18-19] Бул коомдук зарылдыкты өз деңгээлинде чечүүнү бир сабактын мазмуну менен толук жөнгө салуу мүмкүн эмес болсо да, негизги жол-жоболорун иштеп чыгууга база боло алат. Ошондой эле бул предмет кыргыз турмушуна жакын келип, учурда унутулуп бара жаткан социалдык чөйрөдө зарыл болгон иш-билгилерди (компетенцияларды) таанытып түшүндүрүүгө ыңгайлуу болгондуктан, жаңы стандарт талап кылган компетенттүүлүккө негиздеп окутуу принциптерине этнопедагогикалык мазмунду интерграциялоо менен улам татаалдашып бара жаткан көйгөйлөрдү жолго коюуга болот. Педагогикалык коомчулуктун алдында турган мындай татаал маселени практикалык иштерде сапаттуу өткөрүү үчүн предметтин орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларына жашоо-турмушуна тикелей байланышы бар жактарын иликтеп, аларды белгилүү бир системага салып, балдардын билим алышына кандай кызмат көрсөтүүсүнө карай план, схемаларды түзүп, конкреттүү түрдө иш-билги (компетенция) үйрөтүүсүн эске алуу менен натыйжага жетүү жол-жоболорун иштеп чыгуу аркылуу бир бүтүн методикага айландыруу кийин аны өлкө боюнча жайылтууга кеңири шарт түзөт. Мындай максат орто мектепте кыргыз адабиятын окутуунун методикасын жакшыртуу үчүн гана маанилүү эмес, анын түпкү кызыкчылыгы - өзүнүн эгемендүүлүгүнө

жаңыдан ээ болгон кыргыз элинин байыртан келе жаткан көркөм мурастарын сактоонун, алардын мазмунунда жашаган түрдүү дөөлөттөрдү кийинки муунга үйрөтүүнүн, анын негизинде окуучулардын мекенчилдик сезимдерин ойготуунун, агуул катары коомдук-социалдык чөйрө менен активдүү кызматташуусуна керектүү иш-билгилерди (компетенцияларды) калыптандыруунун парадигмасын түзүүгө багыт алуу болуп саналат.

Педагогика илиминде окумуштуулар изилдеп жана иштеп чыккан даяр парадигмалар жетиштүү эле. Кыргызстан алардын баарын болбосо да, теңинен көбүн бийликтин колдоосундагы “өкмөттүк тапшырмалар” катары колдонуп көрүшкөн. Азыр деле мындай иштер жүрүп жатат. Бирок алардын көбү мезгил өткөндөн кийин «сапатын» жоготуп, кыргыз мектептерине жаңы парадигмалар сунушталып келет. Маселе мына ушул жерде турат, б. а. сырттан келген педагогикалык парадигмалар менен концепциялар кыргыздардын мектеп турмушуна сиңбей, эгер сиңип кеткен болсо, кыргыз балдарынын оюн, жашоого болгон көз карашын, ал тургай окуу системасын башка жакка буруп, элдин өзү түптөгөн адеп-ахлак, ыйман-ынсап, таалим-тарбия жол-жоболорунан ажырата баштаганын өзүбүз кеч сезип, айрым учурда токтотууга жетишип калсак, кээ бири кыргыз жашоосуна түздөн-түз изин калтырууда. Ал доордо кыргыз элинин эгемендүүлүгү жок болгондуктан, “борбордон чечилип келген” токтондорду, заң-законду каяша кылбай аткарууга аргасыз болсо, андай инерция азыр да көпчүлүк жерден байкалса, аны биз орто мектептеги окуу процессинен, окутуу жумуштарынан кездештирип жатабыз. Андан билим алган окуучулар өз эли, ата-энеси үчүн кызмат кылуудан баш тартып, жакшы “жашоо издеп” өлкөдөн чыгып кетип жатканы буга мисал болуп берет. Мамлекет элдин жашоо-турмушун жакшыртуу аракетин көрүп, өнүккөн өлкөлөрдө болгон жакшы иштерди даяр түрүндө кабыл алып, шыр эле пайдалануу кызыкчылыгын көздөгөнү менен, андай мамиле проблема түзгөн учурлар бар болсо, ал орто мектептеги билим берүүдөн даана байкалууда.

Кыргыз адабиятын орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларына этнопедагогикалык негизде окутуу мындай проблемаларды толук чечип жибербесе да, аны кандай жолдор менен жолго коюуга мүмкүн экендигине өз салымын кошо алат. Анткени адабий чыгармалардын мазмуну окуучуларга билим берүүдө элдин мүшкүлүн, пендечилигин, бири-бири менен болгон мамилесин көркөм чагылдыруу аркылуу дидактикалык маселелерге барган болсо, этнопедагогика адабий чыгармага кыргыздын этностук табиятынан мамиле кылуу аркылуу азыркы социалдык чөйрөдө болуп жаткан проблемаларды вариациялап балдарга жеткире

түшүндүрүүгө даяр материал болуп берет.

Сабак тикелей турмуш менен байланыштуу болгондо гана орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучулары өздөрү кызыгып чыгарманы окубаса, азыркыдай социалдык абал менен Ч.Айтматовдун жазгандарын аларга жеткирүү мүмкүн эмес. Учурдагы абалга таянсак жалпы эле окуучулардын китеп окууга болгон кызыкчылыгы өтө төмөнкү деңгээлде турат. Китеп окууга чакырык таштоо үчүн да чыгарманын тематикасын окуучунун жашоо кызыкчылыгына байланыштырып, кандай жанрдагы чыгарма болбосун окуучунун айлана-чөйрөсүндө болуп өткөн типтүү окуялардын мисалында кароо маанилүү орунду ээлейт. Себеби өсүп келе жаткан жаштар үчүн турмуштан «сабак алуу», б. а. өзүнүн тегерегин инсан катары элестеп таанып-билүү кызык болуп турган чакта кыргыз элинин түрдүү тарыхый турмушун чагылдырган адабий чыгарма кайсы жанрда болбосун окуучуларга тарыхый-психологиялык кырдаал түзүп, ошол доордогу жашоону үйрөнүүгө ыңгайлуу шарт жараткандыктан, бүгүнкү күндөгү ага түспөлдөш окуялардын маанисин ачууга жол берет. Экинчи жагы, сабакта окулуп жаткан чыгарманын сюжети аркылуу элдин жашоо-турмушун, пендечиликтеги келишпестиктерди, коомчулуктагы талаш-тартышты жөнгө салууну үйрөтүшү мүмкүн экенин сезсе, окуучулар окуу программасындагы бардык чыгармаларды сабакта эле эмес, өз алдынча окуп, андан көп нерсе алууга аракет кылаары белгилүү. Бүтүндөй баарын окуучулардын жашоосуна алып келүү же окула турган чыгармаларды социалдык чөйрө менен байланыштыруу мүмкүн эместей көрүнсө да, көркөм чыгармадагы окуялардын жүрүшү, адам тагдыры, анын жашоо тарыхы, «кыйналган жан дүйнөсү», эл арасында жүрүп кетпеген проблемалары, ойлогон оюнун туура же туура эместиги, кыялдары, сезими окуучулар күн сайын турмушта кездештирген түрдүү абалга жакын экенин көрсөтүү кай тарабынан болбосун чыгарманы изилдөөгө өбөлгө берет. Аны окуучуларга жеткире түшүндүрүү үчүн адабият мугалиминен чоң чеберчилик талап кылынаары бышык, б. а. окуучулар сабакта тигил же бул көркөм чыгарманы эмес, кадимки турмуштун белгилүү бир учурун үйрөтүп жаткандай абал түзүлгөн маалда балдардын адабий чыгарманы окууга кызыгуусу артпай койбойт.

Жаңы билим берүү стандарты боюнча кандай сабак болбосун окуучуларга керектүү иш-билги (компетенция) калыптандыруусу маанилүү экендигине басым коё тургандыгын эске алсак, ушул ыкмада окуу процессин уюштуруу маселени чечүүгө жеңилдик берет. Маселен, орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларына китеп окуу анча кызык эмес болсо да, анын негизинде өзү «бараткан турмуш жолун» аңдаштырууга жагымдуу жагдай түзүлүп жаткандан кийин «кызыктуу окуялардан» сыртта калбас үчүн да сунушталган чыгарманы окуп келүүгө даяр болуп калат. Анткени жогорку класстын окуучуларынын ою көбүнчө өз чөйрөсүн табуу аракетинде болгондуктан, жашоо түйшүгүн кыялында сезип, турмуштун көзгө көрүнө бербеген жактарын билүү үчүн көп убакыт короткон кырдаалды китеп окууга пайдалануу кыргыз адабияты сабагында мындай окутуу аракетин жаңы окуу стандарты аныктаган милдеттер шайкеш келтирет. Мунун өзү орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларына кыргыз адабияты сабагын этнопедагогикалык негизде окутуу азыркы учурдун талабында турган зарыл маселелердин бири экенин ырастап, кыргыз элинин элдүүлүгүн, улут катары дагы көп кылымдап жашоого укугу бар экенин

айкындап турат.

Ырас, Кыргызстандагы билим берүү тармактарында “компетенция” деген түшүнүк жакынкы жылдарда эле пайда болсо да, ал өзү менен кошо коомчулуктун көз карашына бир топ өзгөрүүлөрдү киргизди. Аны менен азыр өлкөнүн бардык билим берүү уюм-мекемелери “эсептеше” баштады. Буга чейинки үч он жылдыкта өлкөнүн билим берүү системасы түрдүү жаңычыл концепцияларды кабыл алып, өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлгөн бардык кырдаалды башынан өткөрсө, ал концепцияларга мынчалык көңүл бурушкан эмес. Анын башкы себеби, өлкөдө билим берүү тармактарында аткарылып жаткан иштерди мыйзам чегинде көзөмөлдөө үчүн баштапкы, орто жана жогорку окуу жайларын аккредитациялоо боюнча стандарттар иштелип чыгып, ал белгилүү бир критерийлер менен педагогикалык коллективдердин эмгектерин баалай баштаган шартта билимдин сапатына коюлган биринчи талап окуучунун инсандыгын таануу экендигин белгиледи. Ошол инсандын турмуштук керектөөсүн канааттандыруу аркылуу окуучу алчу билимдин мазмуну аныктааларын аккредитациялоочу стандарттар так көрсөттү. Ал эми окуучуларга сунушталган билимдин мазмуну кандай түзүлө турганын кадимки турмуштук мамилелерде көрүнүүчү жөндөмгө коюп, анын натыйжасын жарандардын коомдук-социалдык коммуникативдик байланыштарынан аныктап, анда сапаттуу аткарылган конкреттүү иш-билгини “компетенция” деп атады.

Бул түшүнүк өнүккөн өлкөлөрдөн “көчүрүлүп” келип, көпчүлүк окуу жайлар аккредитациядан өтүү үчүн гана аны менен “эсептешип” жатса да, анын түпкү маңызын түшүнүү иштери эми-эми жолго коюла баштаганы байкалат. Орто мектептерге кыргыз адабиятын предмет катары окутуунун жаңы стандарты да мына ушундай себептерден улам мазмундук жактан өзгөртүлүп, мындан ары негизги багыт маалымат берүү эмес, окуучуларга конкреттүү иш-билги (компетенция) калыптандыруу миссиясын кыргыз адабияты сабагына жүктөдү. Демократиялык түзүлүш бардык жерде жеке адамдын инсандыгын сыйлап, анын бардык аракетин колдоп турууну өзүнүн башкы милдети катары эсептей баштагандан тартып, бирин-бири укпаган, ал өз пикирин чындык берген кырдаал бизде эми боло баштаса, ал өнүккөн өлкөлөрдө натыйжасын эрте көрсөткөн. Мындай шартта терс мамилелер күчөп, жарандар өзүнүн оюн туура дей бериши мүмкүн экендиги аныкталган соң, 1996-жылы ЮНЕСКОнун билим берүү боюнча эл аралык комиссиясы тарабынан уюштурулган “Билим берүү: казынаны ачуу” (“Образование: сокровитое сокровище”) аттуу жыйында аныкталып [1], анда Ж.Делор төрт нерсеге таянып принципин бөлүп көрсөтөт. Алар – таанууну үйрөнүү, жасоону үйрөнүү бирге жашоону үйрөнүү (3); жашоону үйрөнүү (4); болуп саналат. Мына ушул төрт түшүнүккө бирдей жооп берүүчү гана түшүнүктөрдү билим атоо керектигин Ж. Делор коомчулукка сунуштагандан бери дүйнөлүк билим берүү системасы кандай саясий багытты албасын мына балдарга берилүүчү сабактардын мазмуну ушул “төрт аякка” турган мезгилде гана билим сапаттуу болоорун билим берүү тармактары биле баштаган соң, анда окутуудан алынчу сапатты “компетенция” деп аташканын, ал эми жөндөмгө ээ болгон инсанды “компетенттүү” деп аныкташканын И.А.Зимняя өзүнүн изилдөөлөрүнүн биринде [2] белгилеп өткөн.

Адамзат толугу менен демократиялык ой жүгүртүүнү кабыл алгандыгына байланыштуу тигил же бул көз

карашка артыкчылык берүү жумуштары токтоп, XXI кылымдан тарта сапаттуу билимге коюлган талап жарандын социалдык керектөөсүн канааттандыруу шартында өлчөнө баштагандыктан, мындай критерийлер биздин жерге жаңы стандарт аркылуу мыйзамдуу орунга ээ болду десек болот. Анын негизги мазмунун дайыма жергиликтүү кызыкчылыктар аныктай тургандыгын эсепке алсак, анда кыргыз адабияты боюнча көпчүлүк окуу материалдарын орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларына өзү жашаган аймакта жергиликтүү кызыкчылыктарды жөнгө салуучу иштерге даярдоо, турмуштук көйгөйдү туура чечүү үчүн ага керектүү түшүнүктөр менен окуу процессин байланыштыруу жогорку класстын окуучуларын түйшөлткөн маселелерди талдоо жумуштарына айкалыштыруу, андан балдар кандай иш-билги (компетенция) алуусу мүмкүн экендигин ачыктоо маселелери окутууну толугу менен этнопедагогикалык негизде уюштурууга чакырык таштайт. Эгер окуу процессин окуучулардын жашоо-тиричилигинин бир бөлүгү катары карап, ал мындай өзүнө бөлүнгөн убакытта турмушуна керектүү иш-билги (компетенция) үйрөнүп, жашоого практика алышын зарыл маселе болушуна көңүл бура турган болсок, орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучуларынын социалдык кызыкчылыктары менен эсептешүү кыргыз адабияты сабагынын негизги мазмунуна айланышын орус адабиятынын мисалында Н.Н.Золототрובה өзүнүн эмгектеринин биринде [3] белгилейт. Анын пикири боюнча компетенцияларга таянып окутуу азыркы мезгилдин талабында турган негизги туура позиция экендигин, ал сабактын мазмунун түздөн-түз окуучулардын этикалык, социалдык жана жүрүм-турум касиеттерин адабий чыгармалардагы окуяларга, адам мүнөзүнө, «жашоо образына» мотивдештирип, андан алынчу натыйжа социалдык мамилелерден, андагы өз ара кызмат көрсөтүүдөн ачылууга тийиш. Ал орто мектептин 10- жана 11-класстын окуучулары жаран катары “мен эмне үчүн ушул чыгарманы окушум керек?” деген суроого так жооп берген кырдаалда көрүнүүчү, кимдир бирөө менен мамиле түзүүдө керектелүүчү этикалык билимди элестетүүгө шарт түзүп берүү кызыкчылыгын кыргыз адабиятын окутууда сабактын урунттуу эпизоддору жана ык-жолдору катары башкы планга алып чыгат. Көркөм чыгарманын бөлөктөрдөн айырмасы өзүнүн поэтикасына жөнөкөй адамдын түрдүү иш-аракетин камтуу аркылуу күнүмдүк жашоонун оң терс жактарын түшүнүп билүүчү объектиге айландырып, ар бир окуучунун коомчулук менен байланышуусу кандай болоорун кадимки табигый мүнөздө баяндап бергенинде турат.

Орто мектептин 10 - жана 11-класстын окуучулары кыргыз жарандары болгондуктан, алардын социалдык кызыкчылыктары өзүнүн айлана-чөйрөсүндөгү адамдар менен туура коммуникативдүү байланыш түзүү кыргыздарга тиешелүү жалпы салттуу эрежелердин шартында жүзөгө ашуусуна көз каранды. Аны окуучулар да жакшы билишет, ошондуктан аларга адабий чыгармаларды окууга сунуш кылаардан мурда эмне маселелер талкууга алынаарын, автордун кайсы көз карашына токтолуу зарылдыгын эскертүү чыгармага болгон кызыгууну жаратып, сабак турмушту “таануучу” дисциплиналардын бири катары дайыма натыйжалуу [4] окутулат. Адабий билимге болгон мындай социалдык керектөө чыгармага өз пикирин түзүү аракетин эле камсыз кылбастан, айрым учурда автордун жазгандары менен келишпей, каршы оюн айтууга себеп жаратып, андай учурда жарандык позициясын далилдөө үчүн деле реалдуу турмуштук чындыкты мисал катары келтирүү окуу материалына бир катар тактоолорду киргизип, ал эми адабият мугалиминге балдар кантип ойлонушу мүмкүн экендигин ачыкка чыгарат.

Адабияттар

1. Колобова С.А. *Концептуальные подходы ЮНЕСКО к решению проблем гражданского образования молодежи и их значение для России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unn.ru> > pages > vestniki_journals > 9... (дата обращения 17.01.2022г.).*

2. Зимняя И.А. *Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А.Зимняя . [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru> > article klyuchevye-kompeten... (дата обращения 25.01.2022г.).*

3. Золототрובה Н. Н. *Методика преподавания литературы: Учебное пособие для вузов. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2009. – 41 с.*

4. Акматов Б.М. *Эки баскычтуу билим берүү системасы жана кыргыз адабияты боюнча предметтерди компетенттүүлүккө негиздөөнүн теориялык жана практикалык зарылдыктары / Б.М.Акматов // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Б., 2014. - № 4 (32). - 102-106-б.*

5. Кенжешев К.Д. *Орто мектепте кыргыз адабиятын этнопедагогикалык негизде окутуу парадигмасын түзүүнүн зарылдыгы / К.Д. Кенжешев // К. Карасаев атындагы БМУ жарчысы.-2021. - №1. - 18-б.*